

SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenės gūdų kariniai daliniai 1918–1923 m.* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2020. – 305 p.
ISBN 978-609-8277-00-5

Mindaugas Sereičikas
Klaipėdos universitetas

Tautinių mažumų atstovų tarnyba Lietuvos kariuomenėje yra jau ne kartą tapusi įvairaus akademinio gylio istorinių tyrimų objektu. Ir nors istorikai nevengia kelti probleminių klausimų, susijusių su tautinių mažumų tarnyba Lietuvos kariuomenėje, tačiau istoriografinis įdirbis, apimantis skirtingas tautines mažumas, nėra tolygus. Iki šiol dažniau siekta atsakyti į klausimus, susijusius su žydų dalyvavimu Nepriklausomybės kare ir jų tolesne tarnyba taikos metu¹. Vis dėlto kai kurie atlikti tyrimai stojoja empirinio pagrįstumo, o dalis jų yra skirti labiau istoriniams įvykiams įamžinti nei juos (iš)tyrėti. Gerokai rečiau istorikai analizavo vokiečių² ir lenkų³ tarnybą Lietuvos kariuomenėje, o baltarusių tarnyba analizuota per karinių dalinių, veikusių Lietuvos kariuomenės sudėtyje, prizmę⁴.

Aptariamą istoriografinį lauką papildė 2020 m. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos išleista produktyviausio Lietuvos kariuomenės istorijos faktografinio tyrėjo Gintauto Surgailio monografija „Lietuvos kariuomenės gūdų kariniai daliniai 1918–1923 m.“. 35-ojoje nuo 2003 m. leidžiamos serijos „Lietuvos kariuomenės istorija“ knygoje autorius kelia sau tikslą: „pateikti skaitytojui kuo išsamesnę Lietuvos

¹ *Skydas, 1918–1923*. Ats. red. Moisiejus BREGŠTEINAS. Kaunas, 1934, p. 1–32; ATAMUKAS, Solomonas. *Žydai Lietuvoje: XIV–XX amžiai*. Vilnius: 1990, p. 52, 139; ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*. Vilnius: 1998, p. 124, 416; LEVIN, Dov. Žydai Lietuvos nepriklausomybės kovose. *Žydų muziejus. Almanachas*, 2001, t. 1, p. 50–77; VAIČENONIS, Jonas. Prisiekę Adomo vardą. Žydai pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenėje. *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 274–281; *Pažadėtoji žemė – Lietuva. Lietuvos žydai kuriant valstybę 1918–1940 m.* Sud. Vilius KAVALIUSKAS. Vilnius, 2013, p. 195–274; BENDIKAITĖ, Eglė. „Lai kalba žygiai ir faktai“: Panevėžio krašto žydai Nepriklausomybės kovose. In *Iš Panevėžio praeities: Lietuvos nepriklausomybės gynėjai ir puoselėtojai*. Sud. Donatas PILKAUSKAS, Zita PIKELYTĖ. Panevėžys, 2018, p. 64–83; VITKUS, Hektoras. Žydų kariai Lietuvos (lietuvių) Nepriklausomybės (1919–1923 m.) kovose: ką žinome apie jų motyvus? In *Creating Modern Nation-States in the Eastern Baltic = Šiuolaikinių tautinių valstybių kūrimas rytiniame Baltijos jūros regione* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXXVIII). Sud. Vyngantas VAREIKIS, Silva POCYTĖ. Klaipėda, 2019, p. 163–185.

² ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Klaipėdiečiai Lietuvos kariuomenėje 1930–1939 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1989, t. 2 (107), p. 85–97; JOKUBAUSKAS, Vytautas. Deutsche und Deutschstämmige in der litauischen Armee 1918–1940. *Annaburger Annalen*, 2009, Nr. 17, S. 285–300.

³ BUCHOWSKI, Krzysztof. Retorsijos įkaltai. Lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 49–101.

⁴ RUŽANCOVAS, Aleksandras. Gūdų kariuomenės dalys Lietuvoje. *Mūsų žinynas*, 1921, t. 1, nr. 2, p. 96–104; LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenės 1918–1923*. Vilnius, 1998, p. 320–341; LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, 2004, p. 23, 39, 138–144, 160–167, 253, 273, 283, 286, 290, 315, 368, 380, 394.

kariuomenės gudų karinių dalinių istoriją, parodyti, kokiomis sudėtingomis sąlygomis jie buvo organizuojami ir veikė, jų indėlį į kovą dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės“ (p. 11). Reikia pažymėti, kad išsikeltą tikslą, ypač jo dalį, susijusią su išsamumu, autoriui pavyko pasiekti su kaupu. Monografija užpildo ne vien istoriografijos pertrūkius, susijusius su Lietuvos kariuomenės baltarusių karinių dalinių formavimu bei dalyvavimu 1918–1923 m. kariniuose veiksmuose, bet ir aktuali bendrame Lietuvos ir Baltarusijos (lietuvių ir baltarusių) santykių XX a. pradžios istorinių tyrimų kontekste. Iki šiol atliktus išsamius su Baltarusija susijusius politinio lauko tyrimus minėta knyga papildo karinio bendradarbiavimo dėmeniu. Taip pat knygos pavadinimas leidžia manyti, kad ji pirmiausia skirta baltarusių tautinių dalinių istorijai. Tačiau 1918–1923 m. į Lietuvos kariuomenę įstoję baltarusiai buvo nukreipiami tarnybai į šiuos dalinius, todėl G. Surgailio monografija suteikia žinių apie baltarusių tautinės bendruomenės tarnybą Lietuvos kariuomenėje.

Vis dėlto knygoje išsikeltam tikslui pasiekti pasirinkta prieiga ir jos pritaikymas vertintinas dvejopai. Pabrėžtinas detalumas leidžia skirtingiems skaitytojams monografijoje surasti įvairios juos dominančios informacijos – ieškantieji ras ir karių kasdienybės detalių, ir karinių veiksmų išsamų aprašymą, ir vadovavusių karininkų biografijas, ir dar gausybę kitokių, juos sudominti galinčių detalių. Autoriaus pasirinkta klasikinė, Franso Leopoldo von Rankės istoriografinė tradicijai priskirtina, tyrimo prieiga (kuria galima apibrėžti kaip griežtai chronologinę įvairių su dalinių formavimu ir veikimu susijusių įvykių aprašymą) užprogramuoja tyrimo ploto ir gylio disbalansą. Monografijoje teikiant daugiau dėmesio įvairiapusiškesniam įvykių aprašymui, nuošalyje lieka išsamesnės analizės reikalaujantys aktualūs probleminiai klausimai. Knygoje juntama, kad detaliame, kronikoms būdingu smulkmeniškumu pasižyminčiame įvykių aprašyme chronologiškai pateikiami nevienmačio svorio istoriniai įvykiai. Pavyzdžiui, autorius, aprašydamas lūžinius įvykius – vis blogėjančią Pirmojo baltgudžių pėstininkų pulko padėtį Gardine ir Lietuvos vadovybės atsisakymą atsiųsti papildomų pajėgų, juos sujungia su abejotinos svarbos duomenimis apie tomis dienomis patvirtintą pulko teismo sudėtį. Taigi orientuojantis į visa apimančią, detalių įvykių aprašymą, nukrypstama nuo svarbių ir aktualių istorinių problemų analizės.

Koncentracija į precizišką faktų fiksavimą monografijoje lemia ir santykį su istoriografija. Nors autorius apžvelgia ne tik lietuvių kalba publikuotus tyrimus, tačiau plačiau nediskutuoja su istoriografijoje esančiais teiginiais, o ankstesnius tyrimus naudoja išimtinai tik kaip duomenų šaltinį. Tai ypač juntama Pirmojo baltgudžių pėstininkų pulko istorijai skirtose knygos dalyje, kurioje ankstesnių tyrimų rezultatai papildomi Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomų nepublikuotų šaltinių duomenimis. Šioje knygos dalyje autorius daugiau kaip trisdešimt kartų, o visoje knygoje daugiau kaip šešiasdešimt kartų remiasi Vytauto Lesčiaus tyrimais. Pažymėtina, kad cituojamų V. Lesčiaus tyrimų šaltinių bazė reikšminga dalimi sutampa

su recenzijoje aptariamoms monografijoms šaltinių baze. Taip pat autorius, aprašydamas baltarusių karinio dalinio formavimo eigą Gardine, ypač plačiai remiasi šiame procese dalyvavusių karininkų atsiminimais. Nors monografijos įvade autorius šių karininkų atsiminimų objektyvumu suabejojo, tačiau aprašant įvykius (ypač Pirmojo baltgudžių pėstininkų pulko nuginklavimą Gardine) neretai juntama atsiminimų kritiško vertinimo stoka, o juose esantys faktai nebuvo pagrįsti duomenimis iš kitų, ne tokių subjektyvių, šaltinių.

Pristatydamas knygos temą, G. Surgailis užsimena, kad detaliau politinio dėmens tarp besikuriančios Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos neanalizuos. Pasirinktas tyrimo objekto apibrėžimas yra natūralus, tačiau ankstesnių politinius įvykius tyrusių darbų rezultatų pasitelkimas būtų leidęs tiksliau paaiškinti karinių dalinių formavimo dinamiką. Ankstyvųjų 1918 m. geopolitinių pokyčių kontekste baltarusių karinių dalinių formavimas matytas kaip alternatyvi regioninė politinė projekcija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinei inercijai veikiant, suformuota politinė projekcija dėl sutapimo su Lenkijos politine linija gana greitai nacionalinio lietuvių elito Kaune buvo atmesta. Tai sutapo su sparčiai kintančiu Lietuvos politinės ir karinės vadovybės požiūriu į baltarusių karinius dalinius. Greta to, monografijoje baltarusių karinių dalinių dvilypio pavaldumo ir politinės orientacijos bei santykio su besikuriančia Baltarusijos valstybe aspektas lieka paraštėse. Nors kuriami baltarusių kariniai daliniai pavaldūs Lietuvos kariuomenės vadovybei, tačiau formuojant pirmuosius baltarusių karinius dalinius bei administruojant veiklas skirtingu intensyvumu, bando dalyvauti Lietuvos Ministrų Kabinete dirbęs Gudų reikalų ministras ir Baltarusijos valstybės idėjų palaikę politikai.

Galima išskirti keletą aktualių probleminių klausimų, kurių išsamesnė analizė būtų galėjusi suteikti naujų istorinių žinių. Autorius intriguodamas fragmentiškai užsimena, tačiau detaliau neanalizuoja motyvų, lėmusių asmenų apsisprendimą prisijungti prie baltarusių karinių dalinių Lietuvos kariuomenės sudėtyje. Nors knygoje pateikiami duomenys kaip tik signalizuoja apie paradoksalią situaciją, – Lietuvos karinės vadovybės vertinimu, baltarusiai į dalinius apsisprendavo stoti siekdami kovoti su Raudonąja armija, tačiau aktyvesnė probaltarusiška pulko vado veikla lėmė pulko karininkų konfrontaciją (p. 23, 34–35). Aktualus probleminis klausimas dėl baltarusių karinių dalinių lojalumo taip pat atskiru analizės pjūviu knygoje netapo, nors retkarčiais knygoje pavienių užuominų pateikiama. Autorius išsamiai ir nuosekliai neanalizavo Lietuvos karinės vadovybės požiūrio į baltarusių karinius dalinius. Knygoje galima rasti duomenų apie krašto apsaugos ministro Antano Merkio, Lietuvos kariuomenės vado Silvestro Žukausko ir Trečiojo pėstininkų pulko vado Igno Musteikio rezervuotą, o neretai skeptišką požiūrį į baltarusių karinius dalinius. Vis dėlto šios įtampos priežasčių ir pasekmių analizei dėmesio skirta minimaliai, apsiribojant faktų konstatacija.

Monografiją reikšmingai būtų praturtinęs baltarusių karinių dalinių palyginimas su kitais Lietuvos kariuomenės daliniais. Autorius knygos pradžioje išsikeldamas tikslą teigia, kad sieks „parodyti, kokiomis sudėtingomis sąlygomis jie buvo organizuojami ir veikė“ (p. 11). Pažymėtina, kad išsikeltame tikslė iš anksto preziumuojama, kad sąlygos buvo sudėtingos. Vis dėlto įvertinti, ar sąlygos formuojant baltarusių karinius dalinius buvo išskirtinės, įmanoma tik šių dalinių formavimą palyginus su kitų Lietuvos kariuomenės dalinių formavimu. Autoriaus sukaupta ypač didelė, unikali patirtis tiriant Lietuvos kariuomenės dalinių istoriją⁵, manytina, būtų labai padėjusi atliekant lyginamąją analizę, o jos rezultatai suteiktų naujų įžvalgų bei gilesnio empirinio pagrįstumo knygos išvadoms. Taip pat tautiniu pagrindu organizuotų karinių dalinių kūrimasis būdingas pereinamajam laikotarpiui ir masinėms, didelę mobilizacinę teritoriją apimančioms kariuomenėms. Baltarusių tautinių dalinių kūrimas nebuvo išimtis – jie kurti visą regioną apimančios politinės transformacijos laikotarpiu, o jai artėjant prie pabaigos, demobilizuoti. Palyginimas su kaimyninių valstybių kariuomenių sudėtyje buvusiais tautiniais daliniais knygai, manytina, būtų suteikęs platesnį kontekstą ir prisidėjęs prie aiškesnių dalinių formavimą lėmusių priežastinių ryšių nustatymo.

Plačios apimties monografija gausiai iliustruota karinių dalinių veikimą liudijančiomis fotografijomis ir archyve saugomų dokumentų kopijomis. 1919 m. antrojoje metų pusėje Pirmosios atskirosios baltgudžių kuopos veiksmai prieš Raudonąją armiją bei Atskirojo baltgudžių bataliono dalyvavimas kariniuose veiksmuose prieš Lenkijos kariuomenę 1920 m. rudenį aprašomi nenaudojant kartografinių schemų. Jos vienareikšmiškai padėtų skaitytojui geriau suprasti karinių veiksmų eigą ir patį monografijos tekstą paverstų draugiškesniu bei priimtinesniu mažiau patyrusiems skaitytojams. Taip pat karinių veiksmų aprašymui pasirinktas reliacijoms ar žemesnio rango karininkų raportams būdingas stilius – daug dėmesio skiriama smulkiems karinio dalinio ir jo padalinių veiksmams fiksuoti, taip iš akiračio prarandat bendrą padėtį karinių veiksmų rajone. Be jokios abejonės, detalus karinių veiksmų aprašymas svarbus, tačiau be platesnio konteksto ir palyginimo įvertinti baltarusių karinių dalinių indėlį yra sudėtinga. Vertindamas karinį indėlį, autorius monografijos išvadų pabaigoje teigia, kad „[...] gudų kariai buvo labai svarbūs Lietuvai, ypač pradinio jos kariuomenės kūrimosi laikotarpiu“ (p. 239–240). Tačiau kiek anksčiau autorius, reziumuodamas apie Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžioje veikusį Pirmąjį baltgudžių pėstininkų pulką, teigia, kad: „Lietuvos kariuomenės vadovybė Pirmojo baltgudžių pėstininkų pulko nelaikė rimtesne karine jėga“ (p. 238). Abejonių kelia ir kitas auto-

⁵ SURGAILIS, Gintautas. *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*. Vilnius, 2011; SURGAILIS, Gintautas. *Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas*. Vilnius, 2013; SURGAILIS, Gintautas. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio pėstininkų Algirdo pulkas*. Vilnius, 2014; SURGAILIS, Gintautas. *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*. Vilnius, 2016; SURGAILIS, Gintautas. *Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*. Vilnius, 2017; SURGAILIS, Gintautas. *Šeštasis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulkas*. Vilnius, 2019.

riaus išvadose pateikiamas vertinamas teiginys: „[...] dvi atskirosios gudų kuopos, 1919 m. sujungtos į Atskirąjį baltgudžių batalioną, pasižymėjo kovose su raudonarmiečiais Šiaurės rytų Lietuvoje ir Latvijoje, Daugpilio fronte“ (p. 238–239). Su išlygomis galima sutikti, kad Pirmoji atskiroji baltgudžių kuopa jai pavestas kovines užduotis atliko sėkmingai, bet apie Antrosios baltgudžių kuopos pasižymėjimą kovose su Raudonąja armija knygoje duomenų nepateikiama.

Pasirinkta tyrimo strategija apribojo galimybes pateikti konceptualiai naujų žinių apie baltarusių karinių dalinių formavimą ir jų dalyvavimą Nepriklausomybės kare. Autorius sujungia baltarusių, lenkų ir lietuvių istoriografinį įdirbį su Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomų nepublikuotų šaltinių duomenimis. Vis dėlto dažniau ištaiso istoriografinius netikslumus ir papildo juos naujais empiriniais duomenimis, nei orientuojasi į probleminių klausimų atsakymą, pasitelkdamas sudėtingesnius tyrimų metodus. Vienareikšmiškai galima teigti, kad monografija, kaip didelis faktologinių duomenų masyvas, sudaro galimybes ateityje prie baltarusių karinių dalinių istorijos grįžti, siekiant atsakyti į aktualius probleminius klausimus.

